

„PAX BRITANNICA?”

„Chamberlain, Muriel E.:

„Pax Britannica”?

British Foreign Policy, 1789–1914.
Longman, London. 1988. 224 p.
(Studies in Modern History)

„Splendid isolation”, „Britannia, a tengerek ura”, esetleg „kalmárszellemű Anglia” – ilyesféle jól ismert közhelyek jutnak eszünkbe, ha véletlenül azzal zaklatnak bennünket, hogy mondjunk valamit a brit külpolitikáról. Ez nem csoda, hiszen más országok, nemzetek történelmét óhatatlanul egy kicsit sematikusan látjuk. Chamberlain könyve azonban éppen azért olyan érdekes és jól sikerült munka, mivel meggyőzően bizonyítja, hogy maguk az angolok is szinte ugyanezekkel a sztereotípiákkal írják körül saját országuk külpolitikájának történetét. A sematikusság azonos: talán közhely-szótárunk kissé bővebb és idealizáltabb.

A könyv szerkezetileg két fő részre oszlik: egy érdekes, újszerű bevezetésre, és egy kronologikus, hagyományos felépítésű fő részre.

A mű legszemlelesebb része a bevezető: rövid 20 oldalon egész sereg olyan problémát vet föl, amelyek segítségével a brit külpolitikát sikerül egészen új megvilágításba helyezni. Először dióhéjban ismerteti a brit külpolitika-történet-frás történetét és jelen állapotát. Hiányolja átfogó, modern, (azaz a II. világháború után született) brit külpolitika-történetek megjelenését. Csupán rövid időszakokkal foglalkozó részmonográfiák születtek. Ennek okát abban látja, hogy a hagyományos politika-, illetve diplomáciatörténetírást háttérbe szorították új divatirányzatok, elsősorban a társadalomtörténet területein.

A bevezető lényegi része a legszórakoztatóbb: a szerző csinos kis csokorba

gyűjti a britek legkedveltebb „mítoszait” saját történelmi nagyságukat illetően. Aból indul ki, hogy az angolok kollektív emlékezete igen sajátosan működik, mivel nyomtalanul eltűnik belőle egész históriájuknak legalább a fele. A szerző olyan közismert dolgokra nem is tér ki, mint például a király lefejezésének és a cromwelli időszaknak elegáns „törlése”. Azt fejt ki, hogy ami a köztudatban fennmaradt, amire ma is szívesen emlékeznek (illetve egyáltalán emlékeznek), az a brit történelem whig szempontú interpretációja. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy a tory tettek és törekvések, bár – a szerző szerint – átgondoltabbak, felelősebbek, higgadtabban kivitelezettek és maradandóbb hatásúak voltak, talán pontosan szolidabb megjelenésük miatt (de leginkább a whig propaganda következtében), elhalványultak a közemlékezetben. A XIX. század vezető whig külpolitikusai, George Canning és Lord Palmerston nevét kell itt kiemelni, akik jó részt önmaguk ügyes és olykor gátlástalan reklámozása révén nemzeti hősöknek tűnnek fel, míg a toryk, Lord Castlereagh, Wellington herceg és Lord Aberdeen, akik viszolyogtak volna ilyen eszközök alkalmazásától, legjobb esetben „ügyetlen”, de általában inkább „közönséges gonosztevő” minősítést kaptak.

A whigek tehát felosztották országuk történetét „jó” és „rossz” oldalakra, és ez a felfogás egy különös „váltás” révén átöröklődött a torykra is. A múlt század 60-as éveitől kezdve Disraeli, a Konzervatív Párt vezére és egyik alapítója, külpolitikái stílusát a whig örökségre alapozta. Itt hangsúlyozza ki a szerző azt, hogy a whig és tory külpolitika között lényegi: elvi, tartalmi különbség nem volt. Céljaik – Britannia naggyá tétele, illetve e nagyság fenntartása – azonosak voltak. A szembeötlő különbség a módszerekben és a stílusban van, ez pedig döntően a politikacsínáló személyiségektől függött. Disraeli teatrális, kissé frivol és szellemes személyisé-

ge Palmerstonnal volt rokon, és éles ellenében állt Aberdeennel. A két vonalnak ez az éles elkülönülése a későbbiekben elhalványult, de a palmerstoni irányzat idealizálása mindkét nagy párt öröksége révén továbbélt, és virul ma is.

Ez a gondolatmenet végigkövethető az egész művön, elsősorban a vezető külpolitikusok és pályafutásuk elemzése kapcsán. A mű egyik alaptétele az, hogy a külpolitika elsődlegesen olyan terület, ahol a személyiség döntő módon képes meghatározni az eseményeket. Először is felteszi a kérdést: kik is csinálták a brit külpolitikát? A válasz korántsem egyértelmű: szóba jöhet a parlament, a kormány, a külügyminiszter, a hadügyminiszter, a miniszterelnök, az uralkodó, sőt, extrém példaként még „szürke eminenciások” is, mint például a XIX. század első felében a híres Stockmar doktor (aki az 1810–1860-as évek között az angol királyi család számos tagját kezelte, még csak udvari orvos sem volt, számos döntésben azonban – pl. Viktória királynő házasságának összehozásában – meghatározó szerepe volt). A szerző a külügyminiszterek személyiségével és pályafutásával foglalkozik részletesen. Ennek kapcsán rámutat arra, hogy mind a tory, mind a whig irányzat képviselői, egészen Palmerstonnal bezárólag a modern brit külpolitika megalapozójának, az ifjabb Pittnek tanítványai voltak, s ezt büszkén vállalták is.

Castlereagh az első nagy tory, akinek a szerző meggyőzően és elegánsan igazságot szolgáltat. Castlereagh ábrázolása döntően megváltoztatja azt a képet, amely az angol történetírásban a legutóbbi évekig meglehetősen egyöntetű volt. Chamberlain a tragikus sorsú államférfiban koncepciózus, komoly, hazáját, sőt Európát szerető és felelősséggel kezelő politikust állít eléünk, s ezzel cáfolja a Byron jóvoltából ránkmaradt képet. (Byron, a költő, szélsőséges whig volt. személyesen gyűlölte Castlereagh-t, és amikor az 1822-ben idegösszeomlást kapott és egy borotvával öngyilkosságot követett el, Byron kitörő örömeiben gúnyverset szentelt az eseménynek. A költő nimbuszának köszönhetően, az utókor el is hitte, amit írt.) Chamberlain

bemutatja Castlereagh mesteri húzásait 1812 és 1815 között, melyek révén Anglia a bécsi kongresszuson Európa döntőbírájaként léphetett fel. Castlereagh legnagyobb érdemének azt tartja, hogy ő volt a „legeurópaibb” angol külügyminiszter: az ő idejében foglalkozott a hivatalos angol külpolitika a legtöbbit Európa ügyeivel.

A szerző nem vitatja az általánosan elismert Canning érdemeit sem. Elfogulatlanul mutatja be Canning és Castlereagh párbajig fajuló személyes ellentéteit. Ugyanakkor kíméletlenül rámutat a Canning magatartásában rejlő veszélyekre, kockázatos húzásaira és arra a mély ellentmondásra, amely fennhangon hirdetett liberális külpolitikai elvei és megcsontosodott konzervatív belpolitikája között fennállt.

Az összes külpolitikai személyiség között a legkeményebb kritikát a másutt általában dicshimnuszokkal övezett Palmerston kapja. Veszélyesen felelőtlennek és végeredményben sikertelennek tartja, aki gátlás és gondolkodás nélkül rúgta fel a legelemibb játékszabályokat, sokszor komolyan veszélyeztetve sorodra Angliát. Lényegében az ő külpolitikája sodorta Angliát a krími háborúba, mely hatalmas véráldozat eredményeképp tulajdonképpen nem eredményezett semmit. Ráadásul aztán Palmerston az egész felelősséget Aberdeenne hártotta.

Ezzel szemben a szerző kiemeli a Wellington–Aberdeen-féle vonal érdemeit. Főleg Wellington esetében újdonság ez, akit mindenki tűrhető katonának, de csapnivaló politikusnak tart. A szerző Wellington ókonzervativizmusában is meglátja az érdemeket, sőt esetenként a koncepciót. Wellington és Aberdeen visszafogott személyiségek, igazi „úriemberek” voltak, politikusként pedig hangsúlyozottan békepártiak, akik minden kompromisszumra hajlandók a háború elkerülése érdekében. A whigek gyengeséggel vádolták Aberdeent és ostobasággal Wellingtont, holott – a szerző szerint – viselkedésük háttérben egyszerűen az a tény rejtőzik, hogy a fentebb említett két úriember előzőleg már látott „használat közben” illetve közvetlenül utána csatateret.

Volt fogalmuk róla, mit is kockáztatnak. Ezért figyeltek aggályosan Európára, ezért tartottak ki végsőkig a kerekasztal-tárgyalások és a kompromisszum-keresés mellett, még olyankor is, amikor egy whig már régen előkapta volna a kardot, vagy legalábbis nagy hangon fenyegetőzni kezdett volna.

A bevezető következő részében Chamberlain megpróbál leszámolni a brit „világbirodalom” mítoszával, valamint mindazokkal a téveszmékkel, melyek ehhez a mítoszhoz kapcsolódnak. Kijelentéseinek egy része roppant szellemes, de nem mindig kidolgozott, olykor vitatható, így például az a megállapítása, hogy Nagy-Britannia sohasem volt nagyhatalom a többi európai nagyhatalommal szemben. Példaként a német és olasz egységgel, valamint az 1848-as forradalmakkal kapcsolatos brit föllépést, illetve annak hiányát említi. (Ugyanakkor ebben az összefüggésben mellőzi a Napóleon-ellenes koalíciók, vagy az 1878-as berlini kongresszus esetét.) E gondolatmenetét azzal zárja, hogy a híres „splendid isolation” nem Nagy-Britannia önként és gőgösen vállalt pozíciója volt, hanem azt jelezte, hogy „savanyú a szőlő”: Anglia nem képes beleszólni a kontinens ügyeibe, tehát úgy tesz, mintha nem is akarna.

A szerző hasonlóképpen vitatja azt a kellemes ábrándképet, miszerint Anglia „predestinálva” lenne a tengeri hatalomra. Chamberlain szerint egyáltalán nem ez a természetes állapot: Anglia tengeri dominanciája csak egy nagyon rövid időszakban érvényesült. Cáfolja azt is, hogy a brit terjeszkedés valamiféle ideális „Pax Britannicát” teremtett volna a gyarmatokon. A kontinensen időnként feltűnedező angломániát is extrém kivételnek és nem valami általános anglofilianak értékeli. Végül cáfolja, hogy a brit közvélemény vagy a sajtó valamiféle „demokrácia” jegyében befolyásolta volna az eseményeket. (Illetve ha nagyritkán mégis ezt tette, véleménye szerint azt jobb lett volna, ha nem teszi.)

A könyv tényleges tartalmi része a hagyományos, kronologikus sorrendben, látzólag teljesen szokásos módon tárgyalja a

brit külpolitika történetét, valójában azonban a bevezetőben felvetett problémákra keresi a választ.

Először azt vizsgálja, hol kell keresni a modern brit külpolitika gyökereit. A válasz: mindenképpen a XVIII. században. Szerinte ott, ahol az Amerika-központú első brit birodalom összeomlott, vagyis mondjuk 1783-ban, amikor az európai közvélemény és maguk az angolok is szentül meg voltak győződve arról, hogy „Anglia napja leáldozott”. De még ugyanabban az évben Angliában új rezsim került hatalomra, és az ifjabb Pitt sok szempontból tiszta lappal indult. Nagyrészt az ő személyes érdeme azt, hogy az aggasztó gazdasági válság elmélyülése helyett a fellendülés és a reformok időszaka következik. A szerző azonban azt is érzékelteti, hogy ez a gazdaságilag oly sikeres korszak külpolitikailag sikertelenebb volt: káros kudarcokat is el kellett könyveljen, amelyek nehezítették egy világosan kirajzolódó külpolitikai vonal kialakulását. A hamarosan megkezdődő francia háborúk pedig addig soha nem látott kihívások elé állították Angliát. Egészen 1809-ig az angolok, főleg hadászati téren, vakon tapogatóznak, nem tudják felmérni lehetőségeiket. Akcióik kimerülnek kisebb expedíciók indításában, melyek egytől egyig csúfos kudarccal végződnek. Ezen kívül pénzelik európai szövetségeseiket. Ebből az időből datálódik a „kalmárszellemű angolok” képe.

Mégis az ifjabb Pitt az, aki 1805-ben, nem sokkal halála előtt megsejtette a háború utáni rendezés fő vonalait. (Franciaországot forradalom előtti határai közé szorítani, ezt „ütözőállamokkal” biztosítani, Európa rendjét nemzetközi szerződésekkel fenntartani.) Szintén az ő időszakában válnak közismertté az on elvek, melyek a XIX. századi brit külpolitika fő irányadói: az erőegyensúly fenntartása Európában, az angol alkotmányosság védelme, a flotta túlerejének biztosítása, Németalföld semlegessége és függetlensége.

Ezek az alapelvek azonban valójában csak 1812 után kezdtek működni, Castlereagh hivatalba kerülésével, aki az európai kontinensre fordította fő figyelmét. Ez

az irányvonal azonban már a 20-as évek elejére elvesztette népszerűségét, és átadta helyét Canning merészebb politikájának.

A szerző kiválóan elemzi azt a fordulatot, amely Palmerston halála révén átengedi a színpadot a következő korszak két ragyogó riválisának, Disraelinek és Gladstone-nak. Ez a fordulat első látásra egyszerűen a whig és tory külpolitikai hagyományok felcserélődését jelenti. Azonban ez az időszak alapvető változásokat is hoz: a választójog kiterjesztése következtében a választási eljárások egyre harsányabbá válnak, és a hatásvadász szónokok ki-kijátsszák a külpolitikai kártyát is. Felhívják a figyelmet a birodalomépítésre, amely a 80-as évek fő témája lesz. Sorsdöntő változás az is, hogy a régi, jól bevált hatalmi egyensúlypolitika a 60–70-as évek európai változásai következtében kezd kezelhetlenné válni. Főleg ebben a fejezetben feltűnő, de a könyv egészére jellemző, hogy a szerző nem pusztán külpolitika-történetet ad, de mesteri adatkezeléssel egy szelletes és tömör európai diplomáciatörténetet is. A legjobb részek azok, amelyekben

a 19. századra kissé már anakronisztikus, ám annál nagyobb port kavaró dinasztikus zűróket elemzi, például a schleswig-holsteini kérdést. Érdekesen világítja meg Disraeli és Bismarck személyes jó kapcsolatát, új elemekkel tarkítja ismereteinket az első világháború előzményeiről. Sok állítása ütközik a hagyományos felfogással, de mindenképpen elgondolkodtató, ezt maga a szerző is segíti korrekt alapállásával, mivel egyes kijelentései kapcsán mindig utal az ellenkező nézetekre.

A könyvről összefoglalásképpen megállapítható, hogy bár a szerző kétségtelenül a brit külpolitika tory irányzatával rokonszenvez, mégis egyensúlyban tudja tartani a téma egészéről adott áttekintését. A könyv sok újat ad, olykor meghökentő kérdéseket vet fel, és végig is gondolja azokat. vitatkozik és vitára hív fel. Ez figyelemreméltó, egyéni monográfiává teszi művét, amely ugyanakkor tankönyvként is felhasználható lenne tartalmi gazdagsága, olvashatósága és szerencsés, el nem túlzott tömörsége révén.

Tandori Mária